

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

NYELVEMLÉKEINK A KÖNYVNYOMTATÁS KORÁIG.

A M. T. Akadémia megbízásából írta Zolnai Gyula (Huszonöt mellékletbeli s egy szövegközi hasonmással). Ára 6 frt. Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia, 1894. 4. r. IV. 296. l.

Jó gondolat nagy részben sikerült megvalósításának mondhatjuk a könyvet, a mely összes nyelvelmékeinket hasonmásokban is feltüntetve, ismerteti, magyarázza. Biztos eredményére nézve, afféle nilusi kiöntés, a mely feltétlenül termékenyít. A buján tenyésző képes kiadásoknak, nemzeti szempontból tekintve, legértékesebbike. Együtt található benne mindaz, a mit eddig százfelé kereshetett az érdeklődő s ha az egyes darabok értékbeli különbségénél, meg a tér mennyiségénél fogva nem egy arányban jutott is minden egyes nyelvelmék számára a magyarázatból: az egyszerű megemlékezésnél mindenik nagyobb figyelemben részesült.

A munka első része nyelvelmékeinkről általában szól. Nyelvelmékeink fontossága a nyelvbuvárlatra nézve, az összehasonlító nyelvtudomány álláspontjából is kellően van méltatva, de egyszersmind az is fel van tüntetve, hogy a mai nyelvjárások szavainak és sajátosságainak magyarázatában is mennyire útbaigazítanak nyelvelmékeink s viszont a régi nyelv megértését megkönnyítik nyelvjárásaink. Hogy azonban ezekről még többet kell tudnunk, azt e mű egyes helyei is bizonyítják. Teendőinkről szólva azt mondja szerzőnk: »Teljesen földolgozatlan még ama becses anyag, a melyet Árpád-kori s későbbi latin okleveleink rejtenek magukban. E hiány annyival érezhetőbb, minthogy az oklevelek magyar szavait, épen alkalmas munkaerők híján, a Nyelvtörténeti Szótár sem használhatta föl.« Ez annak idejében nem ezen múlt, mert köztudomású dolog, hogy a munkaerők megválogatása nem valami nagy szigorúsággal történt, és a kik a többi anyagot úgy a hogy feldolgozták, az oklevelekben rejlő magyar szavakat is összeszedhették volna: hanem elmaradt azért, mivel az a nézet győzött, hogy: azok különben is nem nagyszámú, magánosan álló, bizonytalan írású egyes szavak, számos esetben hely- és személynévek, a melyeknek értelme úgy is kétes. A kérdés már Sasinek felszólalása és a munka megkezdése előtt tárgyalatott.

A »Nyelvelmékeink olvasása« feliratú második fejezet különösen a magánhangzók olvasásának van szentelve, s bár a 19. lapon meg van mondva, hogy a nyelvfejlődés ingadózó voltánál fogva és mert nyelv-

emlékeink nyelvjárását pontosan meg nem határozhatjuk, több szó és alak olvasására nézve eldönthetetlen kétségek is maradtak fenn: mégis a következetes hangbeli szabályszerűség, a 13. lapon »a magas- és mélyhangok párhuzamos fejlődése a nyelvállás és időmérték változásai-ban, a mit különösen képzőinkben és ragjainkban tapasztalunk a leg-szembeesőbb pontossággal« (13. l.) erőszakolt rendszerességgé torzítatik, mely minduntalan tényekbe ütközik. Példa rá a 250. lapon az Érdy-c. *kywe*-ének *kivé* olvasása, valamint a Birk-codex és a Katalin legenda *kiuel-kywel*-ének magyarázata a 140. 272. lapon, mely az *é* : *ø* : *ü* változására való hivatkozással *kivél*-nek olvastatik. Jegyezzük meg, hogy a *kive* írott alakja nem nyújt alapot a *kivé* olvasásra. Ezért Budenznek, Szótára írásakor eszébe se jutott, hogy *kivé* alakról beszéljen. Később a Nyelvőr 6. 145—7. lapján felteszi, hogy »a *kül, kil*-hez lativusrag is járulhat (*kilé*), úgy hogy ez alapszóból épen lativusféle névutó kerül (pl. *ház-kilé*, gyengült és rövidült alakban *ház-kive*, *ház-ki*).« Mi, ma ennek az eredeti vagy gyengült (?) *kive* alaknak neki megyünk, még egyszer hegyibe húzzuk a lativusragot s *kivé*-vé vasaljuk a nélkül, hogy csak egyetlen, kétesnek vehető variánst is tudnánk felmutatni. Az elébbi feltevés, elméletünk kohójában ténynyé sűrítettik, azzal tovább haladunk s előtaláljuk a *kiuel*-t és *kywel*-t. Ismét kétségtelen, hogy *kivél*-lel van dolgunk. Úgyde elméletünk mást követel: *kivél*-nek olvasandó, bármit mondjon a felső tiszavidéki nyelvjárás, meg a többi, a hol a *kivel* ma is csak *kivel*.

A 16-ik lapon a magas hangzók két különböző irányú fejlődése: a nyiltabbá válás s egyúttal az ajakhanggá változás tárul elénk. »E két-tős fejlődés pedig két egymással ellentétes sorrendben történt: némely alakokban a nyiltabbá válás ment végbe előbb s aztán következett az ajakhangú ejtés föllépése; másokban viszont az ajakhangú ejtés fejlődött ki először s aztán lett zártabbá a magánhangzó. Az elébbi jelenség példaként a köznyelvből a *köz* és *sötét* szavakat« említi a szerző. »Ezek — úgymond — megelőzőleg *köz*-nek és *sötét*-nek hangzottak, sőt az utóbbi alak még ma is egészen közönséges. Azonban legrégebben *i* hanggal ejtették őket: *kiz* és *sitéf*, a mint hogy emezt ma is *sitéf*-nek és *sítit*-nek mondják. A *sitéf* alakot lásd a »Nyelvtört. Szótárban«. — Ott, a hova útaltatunk, a *Sitéf*, *Sitéf*-re felhozott idézetek két teljes hasábot foglalnak el, s ezek között csupán két *sitéf*-et találunk: egyet a Kazinczy-codexből, egyet a Nádasdy-levelekből; ellenben az Ehrenfeld-, Bécsi-, Müncheni-, Döbrentei-, Jordánszky-codex, Margit-legenda, valamennyi *setét*-et ír. Erről a két csoportról is azt mondhatjuk, hogy »két egymással ellentétes sorrendet képeznek.« Ez utóbbiak közül a Münch.-c. a 127. lapon ilyen correcturában részesül: »A codex a *setét* első szótagában nyílt *e*-t ír, a mi, ha nem toll hiba, csupán különös tájnyelvi sajáttság lehet, mert a mai *sötét* ejtésnek a régi köznyelvben csak *setét* felelhetett meg. (V. ö. fönt 15. l.)« — Ez elég határozott állítás a kitökéletesített rendszer nevében és érdekében: csakhogyan mit szól hozzá a régibbség? »A Königsbergi-Töredék pergamen-szalagjainak több világosan olvasható magyar szava közt ez a kifejezés is kivehető: *pukulnac setitsege*« (lásd a 73.

lapon). Ez se nem *sétét*, se nem *sítét*, se nem *sittt*. — II. Endre királynak a tihanyi apátság jószágait megerősítő 1211-ben kelt oklevele szintén *Setit*-nek írja egy somogyi parasztnak a nevét. (Árpád-kori új okmt. I. 124. lap.) Az ezeknél vénebb régiség, a mi tudtunkkal, egyelőre még türelmesen kész szolgálatára áll minden oly legszembeszökőbb pontosságú elméletnek, a mely minden két ágú fának mind a két ágát házszálig egyenlő magasságú sudárba kívánja szökkenteni. De ha már a régiség-csinálás Literáti Nemes Sámuellel és Somogyi Antallal véget ért (?), vigyázzunk, hogy elméleteinkben ezek epigonjainvá ne váljunk.

Ilyen csinálmányos régiség volt az *Emlékezzenk régiekrel* is, de affelől mamár alig lehet kétségünk, hogy Csáti Demeter szerzeménye. (*RMKT. II. 372. 488. l. Irodört. Közl. II. 273. s köv. l.*) A kései másolat tökéletlensége miatt váltig erőltettük a dolgot, de a feszegetésnek szakadás lett a vége, mert Csáti D. csak új borítást tett a régi köntösre. Mostani szittyálgató jó kedvünkben (*163. 247. l. Budap. Szemle. 1895. I. f. 137. l.*) érdemes volna megolvasni, hogy az Érdy-codexben hányszor fordul még elő az *sz, sc*-vel írva a 495. l. *scyttay*-án kívül, mert mi a *zenteken, zyzeken, zeepeken, zerelmeseken, zegheeneken*, s a többin kívül hamarjában csak ilyeneket találunk: *Scorpio, Damascusenus, Mesco, Seneka mester, Sabinus, Stanyzó, Syracusana*. Azután meg azt látjuk, hogy Székel István, a ki Csáti Demeterrel barátságos volt, a maga Kronikájában *Szenteket, Százakat, Szigeteket* s több efféléket, azután meg *Scithiát, Siciliát, Sicambriát, Silvestert* ír. Hát talán maradhatunk a *Zythya*-nak is *Szithia* olvasása mellett. Azután a *régiekrel, kijüttekrel* stb. szintén maradhat, mivel XVI. századból származó eredetinek, XVIII. századi, általánosan gyarlónak tartott egyetlen másolata alapján, komoly szövegkritika, ős tények (?) rekonstruálására aligha vállalkozhat. Máskülönben ugyan kinek lehetne kifogása azoknak a verseknek a megjobbítása ellen, a melyeknek gyarlósága miatt Praytól kezdve annyit panaszkodtunk? Majd minden sorra ráférne egy kis szittyifikálás, de csak szerével és módjával, nem afféle nagy habahwryawal, mint az Érdy-codex mondaná (201. l.)

A harmadik fejezet Nyelvméleinket sorolja fel 93. szám alatt, egyúttal előszámlálja a kiadásokat s közli a nyelvmélekkel foglalkozó művek, értekezések Repertoriumát. A felsorolásból kimaradt egy müncheni codex (*Cod. lat. Monac. 9071.*), melyből Keinz Frigyes (*Zwei alte Ugarische Texte aus eine Handschrift der k. Bayer. Hof- und Staatsbibliothek herausg. von Friedrich Keinz k. Bibliotheksecretär. München.*) 1879-ben két rövid 1530 körül írt magyar szöveget, párhuzamosan a latinnal tett közzé s megjegyezte, hogy a lapok szélein egyes magyar szavak is találatnak a 106 beírott s néhány be nem írt levélből álló 8-rét codexben. A Franciscanus-eredetű codex latin szövegében is bizonyosan kerülne bennünket érdeklő adat.

A 22. lapon felsoroltak közül kimaradt a Somlyó-vásárhelyi urbarium 1514-ből.

Igen helyes a figyelmeztetés, a melyet 18. sz. a. Nyirkállai Tamás, glosszáihoz csatol a szerző, a mikor azt mondja: »kívánatos volna e

glosszák újabb átvizsgálása és kiadása, mert első közlőjük néhol úgy látszik nem betűszerint közli s nem is tette közzé valamennyit.« Lehet hogy az újabb átvizsgálás azokat a nyomokat is felderítheti, melyek a codexnek egyéb codexekhez való viszonyát sejtetik. Például, ilyen ez, a Formulae Solennes XXIII. lapján olvasható jegyzet: Nota quod Adam vixit annis Noningentis et tribus semper hoc canticum cantavit scilicet: Circumdederunt me etc. et terram colendo — laborando gemitus emisit, quousque vixit. Inde venit quod agricolae et coloni *Zantkook* arando circa animalia cantum Adae clamant *Ha he hay hay*, etc. — A budapesti glosszák 67b. lapján ezt olvassuk a septuagesima vasárnapi beszédben: — ideo dimittit ecclesia nunc cantica laetitiae, quia Ádam et Eva post peccatum non cum cantico laetitiae sed moerore et fletu de paradiso terrestri exierunt et credo quod dicebant illa verba per quae modo Missa inhovatur scilicet: Circumdederunt me gemitus mortis dolores inferni, circumdederunt me *pokolnak ferelmi*, Psmo XVII°. Et hunc canticum (c)animus circa defunctos, quia per peccatum primorum parentum mors in mundum intravit, unde ad Romanos quinto dicitur: per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit et per peccatum mors. Ad Romanos VI°: Stipendia peccati *binnek iargalafa* mors est; et quousque vixit Adam, scilicet annis noningentis *kilencz zazor valo zaz* et XXX. semper praedictum canticum cantavit et terram collendo gemitus emisit. Inde venit quod agricolae et coloni *zanto capalo* etc. arando circa animalia canticum Adae clamant: *hee hee hay hay*.

A második rész a szemelvényeket foglalja magába 28 fejezetben, melyhez szójegyzék, nyelvtani mutató, nyelvemlékek lajstroma járul.

Nyomás, papír, mellékletek a lehető legjobbak és kifogástalanok.

Sz. Á.

